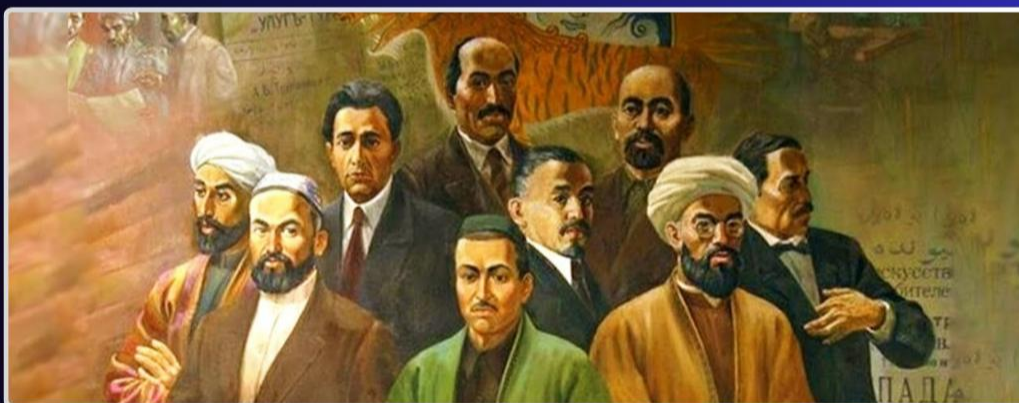

JADIDLARNING MILLIY PEDAGOGIKA RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy
konferensiya

MATERIALLAR TO'PLAMI

Jadid
mutafakkirlarining
ta'lim-tarbiya
haqidagi qarashlari va
pedagogik merosi

Jadidlar g'oyalarining
zamonaviy ta'lim
tizimidagi ahamiyati
va dolzarbligi

Milliy pedagogika
rivojida tarixiy meros
va zamonaviy
yondashuvlar
integratsiyasi

**“JADIDLARNING MILLIY PEDAGOGIKA RIVOJIGA QO‘SHGAN
HISSASI”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

Qo‘qon - 2026

Qo‘qon universiteti direktori

G.E.Zaxidov tahriri ostida

Tahrir kengashi:

Xolboy Ibraimov – pedagogika fanlari doktori, akademik

Risbay Djurayev – pedagogika fanlari doktori, akademik

Zeboxon Qobilova – filologiya fanlari doktori, professor

R.G. Safarova – pedagogika fanlari doktori, professor

Xilolaxon Tojiboyeva – pedagogika fanlari doktori, professor

Dilshod Temirov – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Zarif Begimqulov – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Ozod Abdug‘aniyev – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Saidbek Boltabayev – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

**Konferensiya materiallarini nashrga tayyorlaganlar: T.Umarov,
N.Javharova, S.Shamsiddinova**

3. Vaziyatli dialog – ikki o‘quvchi berilgan vaziyat (masalan, “Do‘konda”) asosida dialog tuzib ijro etadi.

4. Mavzu bo‘yicha monolog – o‘quvchi tanish mavzuda (“Mening oilam”, “Sevimli kasbim”) 1–2 daqiqa davomida gapiradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tili ikkinchi til sifatida o‘qitiladigan sinflarda gapirish ko‘nikmasini rivojlantirish uch yo‘nalishda olib borilganda samarali bo‘ladi: interfaol usullar o‘quvchini faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi; ona tili bilan qiyoslashga asoslangan talaffuz mashqlari fonetik xatolarni kamaytiradi; aniq mezonlarga tayangan baholash esa o‘quvchining haqiqiy gapirish imkoniyatini ko‘rsatib, uni keyingi rivojlanish bosqichiga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6084-son Farmoni. – Toshkent, 2020-yil 20-oktyabr.

2. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

3. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. – М.: Высшая школа, 1974.

4. Brown H.D. Language Assessment: Principles and Classroom Practices. – White Plains, NY: Pearson Longman, 2004.

5. Ladousse G.P. Role Play. – Oxford: Oxford University Press, 1987.

6. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

JADID DARSliklari SHARQ VA YEVRoPA PEDAGOGIK TAFakkuri KESISHUVIDA: DIDAKTIK TAMoYILLARNING QIYOSIY TAHLILI

Sojidxon MAMATQULOVA,

Dang‘ara tumanidagi 36-maktab o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Tezisda XX asr boshidagi jadid darsliklari Sharq pedagogik an‘anasi va Yevropa didaktikasi uchrashgan nuqta sifatida ko‘rib chiqiladi. Jadid didaktikasining uch manbai – Sharq axloqiy-ta‘limiy adabiyoti, Ya.A. Komenskiy va K.D. Ushinskiy didaktikasi hamda turkiy-musulmon dunyosidagi maktab

islohotlari tajribasi ajratiladi. Asosiy didaktik tamoyillarning jadid darsliklarida qanday sintez hosil qilgani bo‘yicha tadqiqot gipotezasi ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, darslik, didaktik tamoyillar, qiyosiy pedagogika, Komenskiy, Ushinskiy, Sharq pedagogikasi, pedagogik g‘oyalar transferi.

Abstract. The paper considers early twentieth-century Jadid textbooks as a meeting point of the Eastern pedagogical tradition and European didactics. It identifies three sources of Jadid didactics: Eastern ethical and educational literature, the didactics of J.A. Comenius and K.D. Ushinsky, and school reform across the Turkic-Muslim world. It then puts forward a research hypothesis on how the main didactic principles were combined in Jadid textbooks.

Keywords: Jadidism, textbook, didactic principles, comparative education, Comenius, Ushinsky, Eastern pedagogy, transfer of educational ideas.

Xalqaro qiyosiy pedagogikada ta’limiy g‘oyalarning bir madaniyatdan boshqasiga ko‘chishi va mahalliy sharoitga moslashuvi alohida tadqiqot yo‘nalishiga aylangan. Darsliklar bu jarayonning eng aniq izini saqlaydigan manba hisoblanadi [1]. Shu nuqtai nazardan, XX asr boshida Turkistonda jadidlar yaratgan darsliklar katta ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Ular Sharq pedagogik an‘anasi va Yevropa didaktikasi uchrashgan nuqtada paydo bo‘lgan [2; 3; 4].

Jadid darsliklari haqidagi mavjud tadqiqotlarda ikki xil qarash uchraydi. Bir guruh mualliflar jadid maktabini, asosan, Rossiya va Yevropa maktabi ta’sirida vujudga kelgan hodisa sifatida talqin qiladi. Boshqalar esa uning milliy ildizlarini, Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya haqidagi g‘oyalari bilan bog‘liqligini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Mazkur tezisda bu ikki qarashni birlashtiruvchi yondashuv taklif etiladi: jadid darsligi turli pedagogik an‘analar uchrashgan va yangi sifat hosil qilgan makonda paydo bo‘lgan, degan tezis asoslanadi.

Jadid didaktikasining uch manbai. Nazariy tahlil jadid darsliklaridagi didaktik g‘oyalarning uchta asosiy manbaini ajratish imkonini beradi.

Birinchi manba – Sharq axloqiy-ta’limiy adabiyoti an‘anasi. Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari nomidayoq Sa’diy Sheroziyning “Guliston”iga ishora qiladi. Bu esa jadidlar axloqiy tarbiyani mumtoz Sharq adabiyoti bilan bog‘liq holda tushunganini ko‘rsatadi [5]. Ibratli hikoya, pand-nasihat va she’riy matn orqali tarbiyalash bu an‘ananing asosiy xususiyatidir.

Bu an‘ananing ildizlari chuqur: Forobiy va Ibn Sino asarlaridagi ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlar, Kaykovusning “Qobusnoma”si, Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asari kabi axloqiy-ta’limiy adabiyot asrlar davomida maktab va madrasalarda o‘qilgan [6]. Jadidlar bu merosdan voz kechmadi, aksincha, uni yangi maktab ehtiyojlariga moslashtirib, darslik matnlariga kiritdi. Bu ularning

ma’rifatparvarligini an’anaviy jamiyat uchun tushunarli va maqbul qilishga ham xizmat qilgan.

Ikkinchi manba – Yevropa didaktikasi. Ya.A. Komenskiy asoslagan sinfdars tizimi, ko’rgazmalilik, izchillik va tabiatga muvofiqlik tamoyillari [7], shuningdek, K.D. Ushinskiyning ona tilida o’qitish, “xalqchillik” va tovush-analitik-sintetik usul haqidagi g’oyalari [8] Rossiya imperiyasi maktablari va tatar jadid maktablari orqali Turkistonga kirib kelgan bo’lishi mumkin.

Uchinchi manba – turkiy-musulmon dunyosidagi maktab islohotlari tajribasi: Ismoil Gasprinskiyning Bog’chasaroy maktabi, Qozon va Istanbuldagi yangi maktablar. Abdurauf Fitrat kabi jadidlarning Istanbulda ta’lim olgani bu aloqalarning bevosita kanallari bo’lganini ko’rsatadi [9; 3].

Tahlilning nazariy asosi. Jadid didaktikasini o’rganishda qiyosiy pedagogikadagi ta’limiy g’oyalar transferi nazariyasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu nazariyaga ko’ra, boshqa mamlakat tajribasi hech qachon o’zgarishsiz ko’chirilmaydi. U mahalliy ehtiyojlar, qadriyatlar va siyosiy sharoitlar ta’sirida tanlab olinadi va qayta talqin qilinadi [10]. Yu. Shriver ko’rsatganidek, islohotchilar xorijiy tajribaga ko’pincha o’z g’oyalarini asoslash va qonuniylashtirish uchun murojaat qiladi [11]. D. Fillips va K. Oks ta’limdagi “qarz olish” jarayonini to’rt bosqichli model shaklida tasvirlagan: xorijiy tajribaga qiziqish, uni qabul qilish haqida qaror, joriy etish va mahalliylashtirish [12]. Bu model jadid darsliklari tarixini tahlil qilish uchun qulay tuzilma beradi (2-jadval).

2-jadval

Pedagogik g’oyalar transferi bosqichlari va ularning jadid darsliklari tarixida namoyon bo’lishi

Bosqich (Fillips va Oks bo’yicha)	Jadid darsliklari tarixidagi ko’rinishi (tadqiqot gipotezasi)
1. Xorijiy tajribaga qiziqish	Eski maktabni tanqid qilish; Qrim, Qozon va Istanbuldagi yangi maktablar haqidagi xabarlarining matbuotda tarqalishi
2. Qabul qilish haqida qaror	Birinchi usuli jadid maktablarining ochilishi; Gasprinskiy alifbesidan foydalanish
3. Joriy etish	Mahalliy mualliflar tomonidan turkiy tilda alifbe, o’qish kitoblari va fan darsliklarining yaratilishi
4. Mahalliylashtirish	Mazmunni Turkiston tili, tarixi, jug’rofiyasi va axloqiy an’analariga moslashtirish; milliy o’quv adabiyoti tizimining shakllanishi

Bu yondashuvga ko‘ra, jadid darsliklarini “boshqa mamlakatdan olingan” yoki “to‘liq milliy” deb baholash yetarli emas. Asosiy savol boshqacha: jadidlar xorijiy tajribadan nimani tanlagan, nimani rad etgan va tanlaganlarini qanday o‘zgartirgan? Aynan shu savol didaktik tamoyillarni qiyosiy tahlil qilishning asosiy yo‘nalishini belgilaydi.

Didaktik tamoyillarning sintezi. Bu uchta manba jadid darsliklarida qanday uyg‘unlashganini asosiy tamoyillar misolida ko‘rish mumkin (3-jadval).

3-jadval

Jadid darsliklarida didaktik tamoyillarning manbalari (tadqiqot gipotezasi)

Tamoyil	Sharq an'anasi	Yevropa didaktikasi	Jadid darsligida kutilayotgan sintez
Tarbiyalovchi ta'lim	Pand-nasihat, ibratli hikoya	Komenskiy: bilim va axloqning birligi; Ushinskiy: tarbiyalovchi ta'lim	Axloqiy matnlar mazmuni Sharq an'anasidan, joylashuvi didaktik izchillikka asoslangan
Ko'rgazmalilik	Asosan og'zaki tushuntirish	Komenskiy: “oltin qoida”; Ushinskiy: predmet asosidagi suhbat	Rasm, jadval, xaritaning darslikka kirib kelishi
Izchillik	Matndan matnga o'tish	Oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga	Tovushdan matngacha, o'lkadan dunyogacha bo'lgan ketma-ketlik
Milliylik	Mumtoz adabiyot namunalari	Ushinskiy: “xalqchillik”, ona tilining ustuvorligi	Ona tilida o'qitish; vatan, millat va taraqqiyot g'oyalari
Hayot bilan bog'liqlik	Amaliy axloq	Foydali bilimlar	Jug'rofiya, hisob, xat yozish kabi dunyoviy bilimlar

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, jadid darsliklari axloqiy mazmunni asosan Sharq an‘anasidan, uni tashkil etish usulini esa Yevropa didaktikasidan olgan, degan gipotezani ilgari surish mumkin. Jadid didaktikasining o‘ziga xos jihati –

diniy va dunyoviy bilimlarni bir darslikda uyg‘unlashtirishga intilish. Bu xususiyat na Komenskiy, na Ushinskiy tizimida aynan shu shaklda uchramaydi. Ushbu gipoteza tadqiqotning keyingi bosqichida darslik matnlari va muallif muqaddimalarini kontent-tahlil qilish orqali tekshiriladi [6].

Bu xususiyatni Mahmudxo‘ja Behbudiy ijodi misolida aniq ko‘rish mumkin: u bir tomondan “Muxtasari tarixi islom” kabi diniy-tarixiy, ikkinchi tomondan “Risolai jug‘rofiyai umroniy” kabi dunyoviy fan darsligini yaratgan. Jadidlar uchun din va zamonaviy ilm bir-biriga qarama-qarshi emas edi. Ularning fikricha, har ikkalasi ham jamiyatni taraqqiyotga olib chiqish uchun zarur. Bu qarash jadid darsligini Yevropa dunyoviy maktabi darsligidan ham, an‘anaviy madrasa kitobidan ham farqlaydi.

Tadqiqot usullari va manbalari. Gipotezani tekshirishda tarixiy-pedagogik, qiyosiy va kontent-tahlil usullaridan foydalaniladi. Birlamchi manbalar – jadid darsliklarining eski o‘zbek yozuvidagi nashrlari. Ular O‘zbekiston Milliy kutubxonasi va O‘zR FA Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanadi. Qo‘shimcha manbalar – 1905-1918 yillardagi davriy matbuot materiallari hamda jadidlar asarlarining zamonaviy nashrlari [5; 9]. Har bir darslik yagona mezonlar asosida tahlil qilinadi: mazmun (mavzular, qadriyatlar, matn turlari va ularning kelib chiqishi), metodik tuzilish (bo‘limlar, mashqlar, ko‘rgazmali vositalar) va didaktik tamoyillarning namoyon bo‘lishi. Matnlarning kelib chiqishini aniqlashga alohida e‘tibor beriladi: mumtoz Sharq adabiyotidan olingan, tarjima qilingan yoki moslashtirilgan hamda muallif tomonidan yozilgan matnlarning ulushi hisoblanadi. Aynan shu ko‘rsatkich jadid darsligidagi Sharq va Yevropa unsurlarining nisbatini miqdor jihatidan baholash imkonini beradi. Natijalar Gasprinskiy va boshqa tatar jadidlari darsliklari bo‘yicha olingan ma‘lumotlar bilan solishtiriladi.

Metodologik ogohlantirish. Qiyosiy tahlilda ikki xavfdan saqlanish lozim. Birinchisi – jadid darsliklarini Yevropa modelining “nusxasi” deb baholash. Ikkinchisi – ularni faqat milliy an‘ana mahsuli deb ko‘rsatish. O‘xshashlik har doim ham bevosita ta’sirni anglatmaydi: o‘xshash muammolarga o‘xshash yechimlar mustaqil ravishda topilishi ham mumkin. Shu sababli ta’sir haqidagi xulosalar faqat birlamchi manbalardagi aniq dalillarga – nomlar, iqtiboslar, tarjimalar va mualliflarning o‘z e‘tiroflariga – tayanishi kerak.

Tadqiqot istiqbollari. Gipotezani tekshirish uchun uchta yo‘nalishda ishlash ko‘zda tutiladi: birinchidan, jadid darsliklarining muqaddimalarida xorijiy mualliflar, maktablar va kitoblarga qilingan ishoralarni aniqlash; ikkinchidan, Turkiston jadid darsliklarini Gasprinskiy va tatar jadidlari darsliklari bilan tuzilishi va mazmuni bo‘yicha qiyoslash; uchinchidan, darsliklardagi axloqiy matnlarning manbalarini (mumtoz Sharq adabiyoti, tarjima, mualliflik) aniqlash. Natijalar jadid didaktikasining o‘ziga xosligini dalillar asosida ko‘rsatish imkonini beradi.

Xalqaro ahamiyati. XIX asr oxiri – XX asr boshida Yevropa ta’lim tajribasini o‘z an’analari bilan uyg‘unlashtirishga intilish ko‘plab noyevropa jamiyatlari uchun xos bo‘lgan. Jadid darsliklari bu umumiy jarayonning Markaziy Osiyodagi ko‘rinishi sifatida xalqaro qiyosiy tadqiqotlar uchun qimmatli material beradi. Ularni boshqa mintaqalardagi shu kabi islohotlar bilan qiyoslash modernizatsiya sharoitida milliy ta’lim tizimlarining shakllanish qonuniyatlarini tushunishga yordam beradi.

Xulosa. Jadid darsliklari Sharq va Yevropa pedagogik tafakkurining o‘ziga xos sintezini ifodalaydi. Bu sintezni uch manba nuqtai nazaridan o‘rganish jadid merosini faqat milliy doirada emas, balki xalqaro qiyosiy pedagogika va pedagogik g‘oyalar transferi kontekstida talqin qilish imkonini beradi. Bunday yondashuv O‘zbekiston pedagogika tarixini jahon pedagogika tarixining tarkibiy qismi sifatida taqdim etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pingel F. UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. 2nd revised and updated ed. – Paris; Braunschweig: UNESCO; Georg Eckert Institute, 2010.
2. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – T.: Ma’naviyat, 2002.
3. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
4. Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. A Cultural History. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.
5. Avloniy A. Tanlangan asarlar: 2 jildlik. – T.: Ma’naviyat, 1998.
6. Hoshimov Q., Nishonova S. va boshq. Pedagogika tarixi. – T.: O‘qituvchi, 1996.
7. Коменский Я.А. Великая дидактика // Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1982.
8. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М.: Педагогика, 1988–1990.
9. Fitrat A. Tanlangan asarlar: 5 jildlik. – T.: Ma’naviyat, 2000–2010.
10. Steiner-Khamsi G. (Ed.) The Global Politics of Educational Borrowing and Lending. – New York: Teachers College Press, 2004.
11. Schriewer J. (Ed.) Discourse Formation in Comparative Education. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000.
12. Phillips D., Ochs K. Processes of Policy Borrowing in Education: Some Explanatory and Analytical Devices // Comparative Education. – 2003. – Vol. 39, No. 4. – P. 451-461.

Gulira’no IBROHIMOVA, XALQ O‘YINLARI – MILLIY-MADANIY MEROS SIFATIDA.....298-301

Soxibjamol TANGATAROVA, IKKINCHI TIL SIFATIDA O‘ZBEK TILI MASHG‘ULOTLARIDA GAPIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH: INTERFAOL USULLAR, TALAFFUZ MASHQLARI VA BAHOLASH.....302-306

Sojidaxon MAMATQULOVA, JADID DARSLIKLARI SHARQ VA YEVIROPA PEDAGOGIK TAFAKKURI KESISHUVIDA: DIDAKTIK TAMOIYILLARNING QIYOSIY TAHLILI.....306-311